

Dragana Beleslijin

LUDILO KAO IMPERATIV PISANJU

(Emsura Hamzić: *Jabana*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd, 2007)

Da je nekim slučajem Ivo Andrić, ne preterano sklon kazivanju u prvom licu, dao reč Camilu da ispriča svoju verziju događaja u *Proklesoj avliji*, verovatno bismo danas čitali povest o Džem slutanu, odenutu u mešovitu formu istorijskog romana i romana toka svesti. Osetivši zahtevnost spajanja ova dva naočigled nespojiva žanra, Emsura Hamzić je odlučila da svoj romaneskni posao usmeri upravo u nevedenom smeru i istorijske događaje ispričeva ne samo iz perspektive ličnog, introspektivnog, nego, pre svega, iracionalnog načina kazivanja. Njen roman-prvenac *Jabana* vešto vodi čitaoca kroz halucinatorno-iluzorne tokove svesti i podsvesti junaka-pripovedača, bez gubitka narativnog toka i sa intrigantnom radnjom koja, što zbog nagoveštenog ludila kazivača, što zbog same činjenice da horizont očekivanja čitaoca pod pričama o vladarskim porodicama često podrazumeva komercijalnost, doprinosi da se *Jabana* – poslužimo se opštim mestom književne kritike – čita „u jednom dahu“.

U romanu mnogo puta ponovljeno pitanje *ko sam ja?*, koje sugerise čas osnovnu egzistencijalnu nepoznanicu, čas bunovno traganje za izgubljenim identitetom, a čas očajne krike pomračenog uma, čini nit koja spaja dve priče: prva priča (psihijatrijska bolnica, Istanbul, dvadeseti vek) sa protagonistom Mihailom Zermanskim, istoričarem i arheologom hospitalizovanim usled shizoidnog poistovećivanja sa sultanom Sulejmanom Veličanstvenim, predstavlja okvir za drugu (opsada Sigeta, šesnaesti vek), koja opisuje događaje iz života samog Sulejmana. Međutim, složenost pripovedačkog postupka *Jabane* proizilazi upravo iz činjenice da čitav roman (ako izuzmemo nekoliko poslednjih pasusa na samom kraju i kurzivom obeležen citat iz naučnog rada Zermanskog) pripoveda jedna ličnost, koja neprekidno nastoji da ukine svoje pravo „ja“ i prisvoji tuđi identitet.

„– A ko je Mihailo Zermanski iz Šćećina? Ko je on, ako si ti Veličanstveni? – pita kričavim glasom blijedi, slabašni čovjek u bijelom. Znam, znam, sanjam ja njega! On mi iz valova dovikuje, prkosno i jezivo: ‘Ja sam Veličanstveni!’ Luđak je to, luđak, koji se lažno predstavlja, kiti tuđim perjem! – govorio sam uzbuđen pominjanjem ovog imena, čudnom jezom i prazninom u glavi ošamućen, tonući u omamu sna, i protiv svoje volje.“

Poput Peljevinovog junaka Petra Praznine, čiji se um koleba između dva pola „stvarnosti“, od kojih je (možda) samo jedan prihvatljiv u pozitivističkom svetlu, pripovedač *Jabane* je, „ogrnut sultanovom kožom“, raspolučen između dve realnosti, (najmanje) dva vremena, dva života. I dok se Peljevinov roman odvija u neprekidnoj smeni situacija proživljenih u sanatorijumu i avantura sa Čapajevim, dotle pripovedač *Jabane* svoj život doživljava kao tuđinu, tonući u fingiranu, izmaštanu egzistenciju u kojoj, opet, oseća „sedam konaka“ daljine.

Stoga se ne bismo mogli složiti sa stavom Milice Mičić-Dimovske, koja u kritičkom osvrtu na navedeni roman („Život kao tuđina“, *Zlatna greda*, br. 73, oktobar-novembar 2007) nigde ne pominje Zermanskog, već, kao glavne junake romana, pored Sulejmana Veličanstvenog, navodi Mehmed Pašu Sokolovića, iako priznaje da „njegov lik izranja posredno, bez obasjavanja iznutra“ i persijskog pesnika Dželaludina Rumija Mevlanu koji se ne pojavljuje kao protagonista, već samo kao sen kojoj se pripovedač obraća, koju citira i doziva. Inventivnost pripovedačkog postupka Emsure Hamzić, kako piše Mičić-Dimovska, treba tražiti u tome što je napisala „istorijski roman koji svojim poetskim slikama i filozofskim porukama nadrasta činjenice i one enciklopedijske podatke svima dostupne, iako ih ne krivotvori, već ih samo ostavlja po strani“. Ovako obrazloženo, navedeno kritičarsko mišljenje ukida najmanje jednu dimenziju ovog, po svojoj strukturi izuzetno složenog romana.

Šta je istorijsko u romanu *Jabana*? Pre svega, likovi – sam Sulejman, Rokselana i ostali članovi vladarske porodice, kao i najbliži sultanovi saradnici; zatim proverljive činjenice iz biografije Sulejmana Veličanstvenog (hronološki gledano, to su ženidba Rokselanom, ubistvo sina, opsada Sigeta, sultanova smrt, predaja vlasti novom sultanu, Selimu), i konačno, markiran kurzivom, citat iz naučnog rada Mihalila Zermanskog, koji na monitoru računara iščitava njegov sin, Marek, i koji bi se, čak i da nije izdvojen posebnim pismom, doimao kao posebna celina upravo zbog pripovedanja u trećem licu, a ne više u prvom, pa time i odsustvom afektiranog, naglašeno emocionalnog govora kojim teče pripovedanje u *Jabani*. Da bi prevela tekst na ravan koherentnosti i dočarala atmosferu života na sultanskom dvoru, Emsura Hamzić je pribegla korišćenju turcizama i citiranju molitava na arapskom jeziku, kao i navođenju pesama koje su se, pouzdano znamo, pevale u slovenskim krajevima pod turskom vlašću. Ovaj kulturni *vraisemblance* (termin Džonatana Kalera) obezbeđuje, međutim, tek onaj stepen čitljivosti u kojem čitalac biva spreman da potpiše ugovor o tome da je roman motivisan izvesnom realnošću istorijskog vremena i verovatnošću događaja. Međutim, to je čista varka, jer *Jabana* složenije nivoe koherentnosti obezbeđuje upravo uvođenjem toka svesti. Drugim rečima, sve ono što je važno kao „stvarnost“ u romanu, usložnjavanjem pripovedačkog postupka, postaje tek pretpostavka. Pribegavanjem tehnici toka svesti, iskazima pripovedača, koji se, zbog čestih halucinacija, mogu smatrati nepouzdanim, i, pre svega, činjenici da roman pripoveda ličnost koja „veruje“ da je ona Sulejman, a koja to, barem prema krajnjem ishodu priče, nije, autorka romana hotimično problematizuje sve što bi moglo biti pripisano govoru samog Sultana, te time isključuje mogućnost da o *Jabani* govorimo kao o, pre svega, istorijskom romanu. Samim tim, ne možemo reći da su istorijski događaji samo pozornica na kojoj se odvija intimna drama glavne ličnosti, jer se mnogobrojnim digresijama premošćavaju godine, decenije, pa čak i vekovi, čime se ukida linearni tok pripovedanja, a istorijsko vreme ustupa mesto univerzalnom i mitskom.

Šta ludilo omogućuje pripovedaču *Jabane*? Pre svega, pravo na zastupanje nekonvencionalnih stavova i neprihvatanje ustaljenih obrazaca ponašanja. Tako sultan može dati oduška svome bolu i gnevu, što, inače, ne bi mogao da čini u javnosti. „Težina našeg položaja i odgoja koji nas je pripremao na odgovornost, odricanje od ličnog, činili su da mi i nismo znali ko smo, šta mi lično želimo, volimo, kako se osjećamo“, kazuje pripovedač. Sulejmanovu emotivnost, njegovu, gotovo žensku prirodu, sugerije iskaz da je kao dete

najradije boravio u haremu, među ženama, njegov strah, njegov emocijama nabijeni odnos sa Rokselanom, njegova ishitrena odluka da kazni sina Mustafu najtežom kaznom i, konačno, njegovo kajanje zbog navedenog čina i bolna zapitanost o smislu života nakon toga. Njegove rečenice su zadihane, on niže reči, citira Mevlanu i narodne lirske pesme, kune i prašta, čak i nariče (tužbalica koju sastavlja Mustafa, forma je usmenog pesništva koju po pravilu izvode žene-narikače). Dalje, ludilo mu daje poseban vid kritizma prema svetu koji ga okružuje. O ljudima koji mu se podsmevaju, nesposobni da shvate dubinu njegove patnje, pripovedač veli:

„Kako milošću srca njihova, od surovosti nabrekla i bolna, dotaći?!

Pokušavam da siđem o d o z g o! Da zaprepastim ih!...”

Izvesne manjkavosti *Jabane*, koje nalazimo pre svega u patetici izraza i mantrističkom insistiranju na stavu „nisam ja bilo ko“ („Ja sam Sulejman, Sulejman Veličanstveni! / Allahov sluga i gospodar ovoga svijeta! / U Bagdadu sam šah, / u Rimu sam car, / u Stambolu sultan, / u Misiru i Šamu, kralj! / U moje ime se u Meki i Medini / čita molitva petkom!“), te odveć „lirskoj“ prirodi kako mladog, tako i ostarelog sultana, bivaju ublažene situiranjem u kontekst ludila, čiji efekt, upravo svojom učestalošću, pojačavaju.

Ono što na čitaoca, svesnog igre u koju ga uvlači pripovedač *Jabane*, neprestano problematizujući svoj identitet, ostavlja najsnažniji utisak, jeste činjenica da nijednog trenutka navedena igra ne ostavlja radnju „na klimavim nogama“, da nijednog trenutka ne ugrožava njenu verovatnost. Možda tome doprinosi činjenica da, i ako nije sultan Sulejman Veličanstveni, Zermaski kao pripovedač svakako jeste neko ko je kompetentan da opiše Sulejmanov život, te stoga čitalac prihvata mogućnost da on, iščitavajući i pišući sultanov životopis, istovremeno „izmašta“ detalje koji se samo naslućuju, koji su deo unutrašnjeg sveta Veličanstvenog, i kojima nije mesto u istorijskom štitu. Svestan nemogućnosti istorije i egzaktnih nauka uopšte da odgovore na pitanja o pokretačima velikih događaja, Zermanski je, baš kao i autorka romana, iskoračio iz domena nizanjanja istorijskih činjenica i pokazao da istorijska i literarna realnost nisu i ne mogu biti identične. Međutim, one obitavaju u romanu *Jabana*, baš kao što dve ličnosti obitavaju u svesti pripovedača. I kao što je pripovedač spreman da prihvati izmaštani identitet, a odbaci svoje rođenjem utvrđeno poreklo, (simbolično, gubitak ličnih dokumenata), tako je i roman *Jabana* smeo u spremnosti da se odrekne istorijske verodostojnosti, zarad višeg umetničkog dometa, koji, slobodno možemo reći, zaista i postiže.